

7. En budkavle till framtiden: Kalla kriget som emotionell och politisk resurs

God dag soldater!²⁶

Kungen står i givakt i talarstolen i Dalasalen på det gamla regementsområdet i Falun. Det är den 23 oktober 2021 och återinvigningen av Dalregementet har inletts. Datumet är inte en tillfällighet, berättar Försvarsmakten på sin hemsida: "Det är en symboliskt utvald dag av historiska skäl", eftersom Dalregementet den 23 oktober 1642 utkämpade slaget vid Leipzig.²⁷ I publiken syns, förutom soldater, Sveriges försvarsminister, Sveriges överbefälhavare och regementets blivande chef, en överste. Kungens hälsning följs av ett unisont "God dag ers majestät!" och "Gud bevara konungen!" En militärorkester spelar Kungssången, publiken sjunger. Kungen står kvar med handen höjd i honnör.

I sitt efterföljande tal säger kungen att Dalregementets historia går tillbaka till 1625 och att folket i Dalarna "redan för 500 år sedan samlades [...] under Gustav Erikssons fana". Han menar att denna sedan länge dokumenterade försvarsvilja och folkförankring är "viktiga när försvarsmakten nu skall växa", och avslutar med följande ord: "Härmed förklarar jag Dalregementet I 13 återupprättat! Låt återlämna Dalregementets fana!" Det blir tyst i salen. En grupp soldater ställer sig i en

◀ Försvarsminister Peter Hultqvist (S) sänder en budkavle till framtiden under återinvigningen av Dalregementet 2021. Foto Lokalt i Falun.

fyrkantsformation framför talarstolen. En av dem bär nyss nämnda fana och lämnar över den till soldaten på sin vänstra sida. Denne greppar fanstången med bågge händerna och utropar:

Överste! I mer än tjugo år har jag och mina företrädare och Dalarnas hemvärn fört och förvaltat denna fana. Vårt uppdrag är fullgjort. Idag återlämnar jag fanan, på det att dess rättmätige ägare åter skall föra den.

Därpå tar han ett steg fram, sträcker fanstången till soldaten mitt emot. När de båda håller i stången svarar mottagaren: "Tack för att ni har vårdat vår fana och våra traditioner." En trumpetfanfar avslutar överlämnandet. I talarstolen har kungen ersatts av försvarsministern. Också han inleder med att återknyta till historien: "Jag tänkte börja med att gå tillbaka i tiden till juni 1999. Då överlämnades ett manifest till dåvarande försvarsministern [...]" Han läser högt ur det drygt 20 år gamla uppropet, en protest mot de då aktuella nedskärningarna av försvaret. Uppropet avslutas:

Ett demokratiskt land måste värna sina rötter och traditioner. Värnplikt och en omfattande frivilligverksamhet är grunden för en demokratisk försvarsmakt. I 13:s sätt att fungera är förknipat med den traditionen [...] Därför kräver vi: Dalregementet och Dalabrigaden måste finnas kvar som en viktig del av Sveriges försvar även efter kommande försvarsbeslut.

Försvarsministern plockar upp en rulle i trä och berättar att det är en budkavle. I denna ligger uppropet som han just läst upp. Nu överlämnas budkavlen till I 13, så att det "bevaras som en del av historiken kring nedläggningen och återuppsättningen utav Dalregementet". Retoriken aktiverar den parentestid vi tidigare beskrivit – i försvarsministerns berättelse är det ett och samma regemente som åter vaknar till liv, efter misstaget att lägga ner det för drygt 20 år sedan.

Invingningen präglas av ett högstämt och emotionellt laddat meningskapande. Ritualen ges tyngd och relevans genom att länkas bakåt i tiden. Rötter och traditioner värnas, fanor återlämnas till sina rättmätiga

ägare och ett historiskt dokument, om än bara två decennier gammalt, förseglas i en budkavle. Gustav Vasa, som ”grundlade det moderna Sverige” som det heter i kungens tal, knyts till Dalregementets uppkomst-historia, som i sin tur genom invigningen sammanbinds med dagens kung på plats i salen, när nu parentestidens nedrustning efter kalla kriget är över. I detta nationsskapande konstrueras en historiskt förankrad och manlig genealogi, vilken både kan sägas mynna ut i och bekräftas av situationens mono-maskulina karaktär: kungen, försvarsministern, överbefälhavaren, soldaterna som utför fanöverlämningen, soldaterna som flankerar samma scen med dragna värjor – bara maskuliniserade aktörer och uttryck. Under ceremoniella former och med känslotarka uttryck och symboler knyts nationens trygghet till en historiskt nedärvd maskulin försvarsvilja och våldskapacitet: ett uttryck för vad vi senare i detta avslutande kapitel kommer att diskutera i termer av ett militär-emotionellt komplex.

Invigningen är del av den pågående utvidgningen av försvaret, som sedan mitten av 2010-talet inneburit inrättandet av flera nya regementen, nya investeringar i vapenslag och fordon och ökat antal försvarsanställda och värnpliktiga (Proposition 2020/21:30), och som även åtföljts av kraftigt höjda försvarsanslag och Natoansökan. Ofta har den svenska militära historien, och inte minst kalla kriget, utgjort en fond när dessa satsningar motiverats. I försvarsministerns tal vid Folk och Försvars Rikskonferens i januari i 2021 vändes exempelvis blicken mot kalla krigets ”i det närmaste häpnadsväckande” värnpliktsarmé, där Sverige hade världens fjärde största flygvapen och ett totalförsvar som ”genomsyrade hela samhället” (Hultqvist 2021). Under regementsinvigningen återkommer referenser till kalla kriget flera gånger, bland annat beskrivs dagens försvarssatsningar som de största sedan 1950-talet. Utifrån våra teoretiska perspektiv är det intressant att notera hur kalla krigets historia aktiveras som en begripliggörande, känslomässig och legitimerande resurs i ett försvarspolitiskt arbete, utanför museers utställningar, besöksplatsers visningar och bunkerologers diskussioner. I invigningsritualen frammanas en historiskt djup militär maskulin beskyddslogik, något som bidrar till att säkerhetspolitiska satsningar kan framstå som önskvärda och kännas självklara.

Utifrån de tidigare kapitlens analyser och exempel kommer vi i det

följande att fördjupa diskussionen om vilka identiteter och maktrelationer som produceras i kulturarvifieringen av kalla kriget. Genom att kombinera det kritiska kulturarvsperspektivet med ett feministiskt perspektiv på internationella relationer har vi fått redskap både att avnaturalisera den nationella och könade gemenskap som produceras i kulturarvsgörandet och att reflektera över hur minnesskapandet påverkar samtidens diskussioner om hot och säkerhet. En utbredd tanke och ett politiskt ideal är att museer och andra kulturarvsinstitutioner ska stimulera till reflektion och till ett demokratiskt samtal om viktiga samhällsfrågor (SOU 2015:89; Guttormsen och Swensen 2016). Vårt breda urval av kulturarvsuttryck och aktörer visar hur kalla krigets kulturarvifiering med dess känslobemängda karaktär i stora stycken utgör ett hinder för ett sådant samtal när det gäller hotbilder och villkoren för samhällets säkerhet.

I det följande ska vi lyfta fram den samstämmighet som råder i kulturarvsgörandet, såväl om nationell gemenskap och genusrelationer som om hot, våld och trygghet. De skilda kulturarvsuttrycken bildar tillsammans en resonansbotten för en könad militär logik. I ett avslutande resonemang visas hur känslomättade symboler för en nationell gemenskap vävs ihop med genus och (hetero)sexualitet i etableringen av föreställningen om vapen och våldskapacitet som garantier för säkerhet.

Det homogena vi-et

I våra analyser tydliggörs hur kalla krigets historia genomgående berättas utifrån ett svenskt nationellt perspektiv, något som ofta understöds av det sätt på vilket den nationella utgångspunkten rumsligt gestaltas. På några kulturarvsplatser styrs besökarna genom utställningarna så att de kroppsligt intar en territoriell och ideologisk svensk mittenposition mellan stormakterna. Denna "vita" position kännetecknas av utsatthet och av oskyldighet, det senare understruket av den återkommande framställningen av den svenska neutraliteten som ett nästintill naturgivet geografiskt och bio-geologiskt förhållande. Inklämt mellan de stora blocken framstår vi-et i kulturarvsgörandet som icke-aggressivt, men försatt i en prekär situation och med ett behov av att försvara sig mot de utifrån kommande hoten. Tidigare kapitel har också visat hur besö-

En uteplats med bunker och utsikt mot horisonten på Bungenäs.

kare erbjuds att mer direkt förkroppsliga en svensk kalla kriget-soldat eller inta en nationell beskyddarposition. Inom kulturarvsramen möjliggör detta både lustfylld lek, till exempel att åka olika militärfordon, och estetisk njutning, som när kalla krigets eldlinjer ut mot Östersjön omvandlas till strålände havsutsikter i exploateringen av Bungenäs.

Kulturarvifieringen förutsätter ett nationellt vi, i den meningen att besökaren eller brukaren förväntas känna igen, vara del av och känslomässigt och kroppsligt identifiera sig med en sådan historiskt förankrad gemenskap. Denna kan placeras långt bak i tiden – som i det närmast arkaiska vi som sedan tidernas begynnelse sökt skydd i berget – eller vara mer sentida, som det folkhems-vi som utvecklade moderna

vapen eller byggde en välfärdsstat. Men de återkommande utsagorna på museerna och i tv-dokumentärerna av typen hur nära kriget en gång var "oss", eller hur vi-et alltid bevakat gränsen österut, demonstrerar minnesskapandets tysta förutsättning, nämligen att besökaren inte bara är införstådd med, utan också ingår i en homogen och över tid stabil svenskhet, vars historia nu berättas och bevaras. Besökaren uppmuntras att relatera till och beröras av detta kollektiva vi, oavsett om det innebär att känna stolthet över nationella teknologiska och försvarsmässiga bedrifter, eller att uppleva nostalgisk igenkänning i Familjen Folkessons förment typiska kalla kriget-hemmiljöer.

Den nationella gemenskapen framstår alltså som att den bara är; den varken påtalas eller problematiseras. Detta får flera konsekvenser. En är den uppenbara exkluderingen av personer och erfarenheter som faller utanför denna ram, exempelvis människor som har erfarenheter från andra samhällsgemenskaper och nationella kontexter. Det är också viktigt att påpeka att det vi som minnesskapandet etablerar inte länkas till deltagande i en politisk gemenskap eller centreras kring specifika värderingar. Snarare grundas gemenskapen i en nativistisk föreställningsvärld som privilegierar härkomst och där genealogi och blodsband är centralt. Gemenskapen hör samman med, och uppfattas alltid ha hört samman med, en viss plats. Sammanvävningen av vi-et, tiden och platsen – blod, historia och territorium – gör sådana föreställningar synnerligen svåra att avtäcka och utmana. Den självklarhet och naturlighet som präglar tanken att nationen är en given plats, och att denna plats har en given, gemensam historia, innebär att även gemenskapens gränser förefaller naturligt fastställda och stabila.

En ytterligare konsekvens av detta skapande av nationell gemenskap är att hierarkier och maktskillnader inom vi-et osynliggörs och avpolitiserar (jfr McClintock 1995). Det nativistiska nationella vi-et känner inga konfliktlinjer eller motsättningar, utan här förmodas alla känna likadant och vilja samma sak. Det är alltså fråga om ett vi som inte bara förutsätts dela erfarenheter, utan som också framstår som en entitet med otvetydigt gemensamma intressen och som agerar samfällt mot yttre hot. Med något undantag öppnas därigenom inte för ideologiska motsättningar eller för möjligheten att det finns olika förhållningssätt till frågor om hot och försvar. Draget till sin spets betyder det att säkerhetspolitiska

ställningstaganden och handlingar tycks framsprungna direkt ur en naturgiven gemenskap och inte som föremål för samhällelig diskussion och demokratiska processer.

Vi-ets genus

I de olika kulturarvsuttryck vi har undersökt framträder en närmast totalt maskulin, militär erfarenhetsvärld. Avsaknaden inte bara av kvinnor som aktörer och minnesagenter utan även av feminint konnoterade representationer och miljöer är slående. Endast enstaka gånger såg vi referenser till lottakåren, som under kalla krigets början samlade 100 000 medlemmar (Sundevall 2011b), och över lag saknades representationer av det icke-militära försvaret. Genealogierna bakåt skapas genom att män relateras till män, det må vara i form av porträttrader av militära befälhavare, representationer av manliga politiker som förknippas med periodens kriser, eller relationslinjer i tiden som skapas då bunkerintresserade tar med sig sina söner för att undersöka spåren av tidigare generationers män som byggt försvarsinstallationer i berget. Minneskapandets enkönade innehåll påtalas eller explicitgörs inte på kulturarvsplatserna, utan gestaltas snarare som givet och oproblematiskt.

Sällsynta är också de tillfällen då besökare har bjudits in att reflektera över de könsstereotyper och konstruktioner av maskulinitet som tonar fram i minnesskapandet. Vår tolkning är att kalla krigets kulturarv därmed understödjer en naturalisering av maskulint, militärt beskydd. En konsekvens av detta är att kvinnor framstår som i grunden oförmögna att skapa nationell trygghet. De tillmäts helt enkelt varken militär eller säkerhetspolitisk agens.

Det tydligaste exemplet i vårt kulturarvsmaterial på att erfarenheter som associeras till femininitet gestaltas är Flygvapenmuseum i Linnköpings installation av kalla krigets hemma-miljöer där familjeliv och hemmets skötsel iscensätts. I utställningen finns en tydlig ambition både att kontextualisera periodens militära upprustning och att inkludera fler erfarenheter och uttryck än de maskulint och militärt kodade. Samtidigt sker en annan form av naturalisering i dessa gestaltningar, där sammankopplingen mellan familj, vardag och försvarsmakt ramar in militär upprustning som given och nödvändig: utan det militära beskyddet inget

hem och ingen välfärd. Utställningen återskapar både innehållsligt och rumsligt en könsseparerad beskyddslogik, där hemmet och det feminina tycks villkorat av ett militärt, maskulint beskydd. Om den feminint konoterade sfären på så sätt gestaltas som i grunden en produkt av relationen till den maskulint militära ordningen, så är på samma sätt kvinnor som aktörer i huvudsak representerade genom sin relation till de centrala aktörerna, de beskyddande männen. I kulturarvet framskymtar kvinnor som fruar, döttrar eller mödrar, som representationer för ett slags statisk hemmafront eller som en fond mot vilken de säkerhetspolitiska handlingarna utspelas.

En viktig slutsats är att kvinnors närvaro i kulturarvsuttrycken, trots att den är sparsam, är betydelsefull eftersom specifika könsrelationer – framför allt i termer av stabila könsidentiteter och en heterosexuell kärnfamilj – kan fås att signalera säkerhet. I materialet framstår heteronormativa ideal av tydligt könsseparerade sfärer och stabila och monogama heterosexuella relationer som både en förutsättning för, och som ett tecken på, nationell säkerhet. Detta kan gestaltas symboliskt, som när kvarlevorna efter männen ombord på DC-3:an beskrivs komma hem till sina fruar och fruarna får ta emot männens medaljer i museidramaturgins upplösning. Men tankefiguren förekommer också som en oproblematiserad utsaga. På Flygvapenmuseum heter det exempelvis att "[e]tt starkt samhälle med kärnfamiljen som minsta enhet behövdes för att säkra tryggheten i en hotfull omvärld". Många forskare har påpekat att den här föreställningen var betecknande för säkerhetspolitiken under kalla kriget (Cronqvist 2004; 2012; Dumančić 2017; May 1988), och när den återkommer okommenterad i kulturarvsgrölandet läggs ett samband fast mellan heterosexuell familjebildning och samhällelig trygghet.

Kvinnor fyller emellertid en viktig funktion även i kapaciteten som gestaltat frånvarande i kulturarvifieringarnas berättelser om hot och om hur säkerhet skapas. I framställningarna av ubåtsjakten på Marinmuseum i Karlskrona och av historien om DC-3:an på Flygvapenmuseum är det explicita uteslutandet av kvinnor – framhållandet av att kvinnor undanhålls från såväl de säkerhetspolitiska aktiviteterna som hemligheterna – ett sätt att rationalisera det maskulina militära projektet. Efter som undanhållande formuleras i termer av godartat och paternalistiskt

beskydd, med innebörd att hon inte ska behöva veta, framstår såväl en militär logik som könsojämligheten som legitim.

Vi har också sett hur frånvaron av kvinnor blir central i frambesvärjandet av jämlikhet mellan män. Historikern Elaine Tyler May (1988: 162) har påpekat att kalla krigets minskade klasshierarkier och ökande sociala jämlikhet åtföljdes av en betoning på könsskillnad: män kunde uppfattas som jämlika genom att kvinnor uteslöts, en logik som i den svenska kontexten kom till tydligt uttryck i den manliga värnplikten. Entreprenörens vision om Bungenäs tar stöd i den jämlikhet mellan män som värnplikten associeras med samtidigt som konventionella statusmarkörer som bilar, båtar och inhägnade tomter utesluts. Här approprieras alltså en idé om nationell och social jämlikhet, som den kommer till uttryck i kalla krigets historia och svenska mäns skyldighet att göra värnplikt, för att skapa en ekonomiskt lönsam och exklusiv miljö. I Bungenäs är det också tydligt att denna manliga jämlikhet stärks av kvinnors historiska frånvaro liksom av dagens avsaknad av feminint kodade uttryck. Det som riskerar att väcka associationer till feminismen – leksaker, blommor, torkvindor – trängs undan för att fantasin om jämlikhet ska kunna upprätthållas. Här blir vår analys att broderskapslängtan och militär homosocialitet, som uttrycks genom en retorik om en sann medborgerlig jämlikhet, kan trumfa i andra sammanhang starka föreställningar om jämställdhet som central komponent i svensk identitet.

Utifrån den feministiska tanken att beskyddslogiken både kräver en maskuliniserad beskyddare och en feminiserad skyddsbehövande, är ett mer oväntat resultat att vi såg flera kulturarvsplatser där varken kvinnor, hemmafronten eller den reproduktiva sfären med sina associationer till nationell överlevnad aktualiserades, inte ens som aktiverad eller uttaland frånvaro. I vår analys framträder ett tillslutet och självgenererande maskulint erfarenhetsrum. Här formas det nationella territoriet till ett ursprungligt och bio-geologiskt urlandskap, en transcendent plats utanför tiden och bortom samhällsgemenskapen. I dessa representationer ersätter landskapet kvinnokroppens, reproduktionens och familjens roll i beskyddslogiken. Istället för blodsmystik tonar ett slags territoriemytik fram, där urlandskapet föder fram vi-et, samtidigt som detta urlandskap, snarare än kvinnorna eller hemmafronten, frambesvärjs som det

som ska beskyddas. Beskyddare och beskyddad smälter ihop i ett tidlöst enkönat kretslopp av materia och män, där beskyddet av kvinnor, eller av den reproduktiva familjen, strängt taget inte behövs för att legitimera våldskapacitet eller upprustning.

En tolkning av undersökningsmaterialet är att den här typen av entonigt maskuliniserade representationer inte alltid är tillräckliga när det nationella kollektivet befinner sig i en kris eller en skarp situation infinner sig. När kriget verkligen kommer eller när nationens beskyddare dör, behövs kvinnor för att skapa mening och legitimitet i relation till de offer som avkrävs medborgarna. Under fältarbetena gjorde vi reflektionen att kvinnor förefaller betydligt mer framträdande när beredskapstidens historia berättas. I kalla krigets minnesskapande bryts den enkönade maskulina berättelsen, och representeras kvinnor, främst när periodens militära förluster adresseras. Det är viktigt att påpeka att medan ett fåtal dödsfall på detta sätt höjs upp och idealiseras, är många av dem som dog och skadades inom ramen för totalförsvaret osynliggjorda i minnesskapandet. Men på de båda kulturarvsplatser där militär död ändå står i centrum – Flygvapnets minneshall och DC-3:an-utställningen – har sörjande kvinnor (änkor, mammor, systrar) en bärande roll i narrativen och fungerar som känslomässiga identifikationspunkter. Vi ser kvinnor som tar avsked, som längtar och som sörjer, och som står lojala med sina män och söner. Synliggörandet av hustrur och mödrar kan ses som ett sätt att bekräfta det militära våldets rättfärdighet och nödvändighet: det är för dessa kvinnors trygghets skull som livsoffret sker. Uppvisandet av kvinnors sorg och kärlek till de förlorade kan också upphöja och idealisera militär död (Ruddick 1990). På så sätt approprieras kvinnors sörjande av staters militära och krigslegitimerande projekt (Åse, Quirico och Wendt 2019).

Säkerheten och det svenska fredsvåldet

Centrala beståndsdelar i efterkrigstidens svenska självförståelse är fredlighet och frånvaro av krigserfarenhet. Fredsidentiteten associeras med positiva värden som ett starkt och oryggligt stöd till FN, internationell solidaritet och jämställdhet (Rosengren 2020; Sandman 2019). Samtidigt har vi sett få spår i kalla krigets kulturarvsuttryck av fredsnarrativ

som avvisar våld, eller av jämställdhet, som forskningen annars lyfter fram som bärande i samtidens berättelser om svenskar och deras historia (Martinsson, Griffin och Nygren 2016; Stråth 2000). Det militära våldet framstår istället som axiomatiskt och den svenska våldskapaciteten skildras som en framgångsrik teknologisk utveckling.

Vid flertalet av de kulturarvsplatser som vi har besökt står det militära våldets teknik och fordon i centrum genom teknisk information och framvisandet av stridsvagnar, flygplan och olika slags militärfordon, liksom genom bevarade kanoner, pjäser och batterier. Särskilt de fasta utställningarna betonar ett stadigt växande teknologiskt kunnande och fordonens, vapnens och försvarsanläggningarnas tekniska utveckling. Här framhålls en framgångsrik och innovativ svensk ingenjörskonst, för vilken stridsvagn 103 ofta får stå som sinnebild. Forskningslitteratur om krigsminnen och militära museer påpekar att detta slags teknikfetischism osynliggör vapens förstörelsekraft (Raths 2013), något som också gällt vårt undersökningsmaterial, där fysiska skador och materiell förstörelse i relation till svensk militär kapacitet och teknikutveckling knappast nämns.

Bevarade militära lämningar får mana fram bilder av en hotfull omgivning, men också berätta en historia om ett land som var militärt rustat och väl förberett. I linje med neutralitetspolitiken är det tillgången till och inte utövandet av militärt våld som privilegieras i kulturarvsuttrycken. Undantaget några lekinslag, sakuppgifter om svenska FN-soldaters våldshandlingar, bland annat i Kongo 1960–64, och ubåtsjakterna på 1980-talet saknas framställningar av aktivt svenskt våld mot någon människa eller stat. Även när, som i de mer fantasifulla och fantasmatiska kulturarvsuttrycken, fiendeinvasionen är här eller apokalypsen redan har hänt, framställs våld som beskydd och självförsvar – ett typiskt svenskt våld, om man så vill. Beskyddarvåldet skaver inte mot självbilden som fredsnation och möjligen är uppfattningen inte att sådant ”fredligt” våld behöver rättfärdigas, då det är i linje med antagandet att våldsmonopol och territoriell kontroll är vad som definierar en självständig stat.

Minnesskapandet etablerar också Sveriges djupa militarisering under kalla kriget som betingad av andra länders upprustning eller som en konsekvens av det geografiska läget. Att ha omfattande militära resurser

I Boden frammanar Rödbergsfortets kanoner känslan av ett utsatt territorium och ett tidlöst hot.

framstår då som avhängigt yttre omständigheter, och som ett nödvändigt svar på andras ageranden, snarare än som resultat av egna politiska beslut och vägval. I detta framträder den svenska staten, trots sin våldskapacitet, som i avsaknad av säkerhetspolitisk och militär agens. Statens brist på självständig handlingskraft i dessa narrativ kan också relateras till neutralitetspolitikens orientering mot hur andra stater uppfattade landets militära resurser. Alliansfrihet och neutralitet vilade på idén att våldskapaciteten skulle avskräcka en potentiell angripare. Enligt tidens

strategiska tänkande skulle tillgången till våld föra med sig att fienden betedde sig på vissa sätt, nämligen avstod från att angripa (Karsh 1988). Den svenska neutralitetens trossats – att våld endast fick användas i självförsvar och för att skydda landet – innebar ett reaktivt förhållningssätt och ett avståndstagande från att självständigt och oavhängigt andra länders ageranden fatta beslut om våldsanvändning. Genom att inriktas på andras bedömning av den egna försvarsförmågan fanns en risk att Sverige och det svenska försvaret skulle förknippas med passivitet och feminiseras (jfr Åse 2014). Här vill vi dock uppmärksamma att den brist på självständig militär och maskulint konnoterad agens som neutraliteten hade som konsekvens också ligger bakom den lätthet med vilken den svenska statens historiska våldskapacitet i minnesskapandet kan framställas som fredlig och oskyldig, i grunden odelat beskyddande.

Helt centralt i kulturarvifieringarna av kalla kriget är framställningen av det svenska territoriet som utsatt, en utsatthet som relateras till en hotfull geografi. En konsekvens av att hotet ses som så nära knutet till den geografiska platsen är att det också kan uppfattas som historiskt konstant. Detta understryks av att hotet mot Sverige i kulturarvsuttrycken sällan består av en stat eller en person med mänsklig agens, utan oftare av en vektor eller en hotfull yta i öst. Kalla krigets fiende tycks varken ha kropp eller ansikte. Det saknas i stor utsträckning ett orientaliserat, rasifierat eller sexualiserat de som kontrasteras mot oss, undantaget de ironiska iscensättningarna av kommunistisk infiltration i Flygvapenmuseums hemmiljöer och de högst summariska beskrivningarna av U 137:s besättning i Marinmuseums utställning. Istället för gestaltningar av en konkret fiende med uppsåt att attackera Sverige eller kränka svenskt territorium, skildras hotet mot Sverige som allmänt österifrån-kommande. Minnesproduktionen implicerar att hotet inte kommer att försvinna, eftersom det ju hänger ihop med själva geografin. Då blir också behovet av att med militärt våld kunna beskydda det egna territoriet självförklarande.

Att det var militär teknik, vapen och våldskapacitet som kunde och skulle beskydda nationen under kalla kriget är en utsagd utgångspunkt i kalla krigets minnesskapande. Eftersom denna utgångspunkt inte synliggörs eller benämns i kulturarvsuttrycken erbjuds få möjligheter att distansera sig från eller reflektera över dåtidens säkerhetspolitiska och

militära kontext och vägval. Genom att kalla krigets militära teknik och våldsmedel beskrivs som självklart nödvändiga impliceras att de stod över politisk och etisk diskussion. Detta kan tolkas som en antydning om att eftersom sådan diskussion inte behövdes då, så behövs den inte heller nu. Sådana antydningar får också kraft av de tidskollapser som vi sett på kulturarvsplatserna i form av överskridna gränser mellan ett historiskt och avslutat då och ett samtida nu.

En ytterligare slutsats vi vill lyfta fram är att territoriet i kalla krigets kulturarvsuttryck befästs som en naturgiven grund för trygghet och säkerhet. Varken hotet utifrån eller tryggheten som ska åstadkommas handlar primärt om de politiska institutionerna, samhällsordningen eller ens medborgarna, utan om vad som framstår som ett icke-politiskt territorium. Antagandet att om territoriet är tryggt så är vi säkra blir till en sanning bortom politiken. Därmed kommer sådant som fysiska gränshinder och fortifikationer, liksom militär våldskapacitet och vapeninnehav att signalera trygghet. Det betyder också att säkerhetspolitik blir svårt att förstå på andra sätt än i termer av territoriell kontroll och statens våld.

Statens grund i våldsmonopol och territoriekontroll är något som ständigt befästs i kalla krigets kulturarvsuttryck. Gränsområdenas fortifikationer utgör konkreta lämningar av en bipolär världsordning, men som kulturarvsresurs får de främst förmedla idén att staten alltid måste besitta tillräcklig militär våldskapacitet för att kunna upprätthålla sitt våldsmonopol och kontrollen över territoriet. Kulturarvet skrivs därmed in i en tyngre, existentiell logik, där det som ytterst står på spel blir att skydda suveräniteten och den territoriala gränsen, något som på så sätt både skapas och återskapas som en förutsättning för säkerhet och överlevnad.

Samstämmighet och sammanblandningar

Den liberala demokratin bygger på idén att människors olika politiska uppfattningar, ideologiska skillnader och meningsmotsättningar kommer till uttryck i offentligheten och bryts emot varandra i ett öppet samtal. Genom minnesskapandets åkallande av bortompolitiska värden försvåras ett demokratiskt meningsutbyte, vilket betyder att ett inslag

som annars uppfattas som centralt i demokratin åsidosätts. Vår undersökning visar alltså att kalla krigets kulturarvifiering begränsar möjligheterna till ett öppet politiskt samtal. Berättelserna vi mött utmärks av en såväl åsiktsmässig som erfarenhetsmässig homogenitet. Det saknas till stor del gestaltningar av och öppningar mot att det kan finnas varierande sätt att förstå hot och vad som kan skapa trygghet. Centralt i ett demokratiskt styresskick är också att olika politiska institutioners roller och uppdrag skiljs åt och är tydliga – något som speglas till exempel i Museilagens (2017) paragraf fem som reglerar museernas självbestämmande, vilket ibland diskuteras i termer av armlängds avstånd till andra myndigheter och politiska företrädare (se till exempel Sveriges Museer 2021). När det handlar om det militära kulturarvet har vi sett att gränserna mellan institutioner med olika uppdrag och funktion suddas ut, exempelvis mellan kulturarvsinstitutioner, Försvarsmakten och de styrande lokala och nationella myndigheterna. I materialet finns också flera exempel på att rågången är upplöst mellan å ena sidan myndigheter och politiska institutioner med sinsemellan olika uppdrag och å andra sidan de som har till uppgift att granska makten, som journalister och olika medieföreträdare.

Vi vill också understryka att det finns en påtaglig samstämmighet i de värden som bevaras i kalla krigets kulturarvifiering. I centrum står nationell gemenskap – knuten till territoriet och förankrad i historien. När folk, historia och landområde uppgår i varandra framträder den nationella gemenskapen som ovillkorligen skyddsvärd. Det perspektiv som privilegieras i kulturarvsskapandet pekar alltså ut den transcendentala nationens säkerhet och överlevnad som det som ska värnas. Vi har sett få spår av kulturarvsuttryck som pekar ut politiska eller etiska värden som jämlikhet eller demokrati som viktiga att beskydda. När fokus begränsas till nationens överlevnad riskerar ett nativistiskt paradigm inom vilket blodsbånd avgränsar tillhörighet och rätten till beskydd att reproduceras och stärkas. Som ofta påpekats i feministiska analyser av konventionella säkerhetsbegrepp trängs också människor och människors miljö och livsbetingelser ut ur förståelsen av vad som är och kan vara säkerhet (Wibben 2011).

Samstämmigheten gäller också hur säkerhet ska skapas, nämligen genom en maskulin och militär beskyddslogik. Bokens analyser har lyft

fram hur militär våldskapacitet framstår som entydigt trygghetsskapande. Genom referenser till den privata intimsfären och till ”naturlig” heterosexuallitet – mannen som beskyddare av såväl nationen som av ”sin” kvinna – framträder försvarsmakten som institution som både naturgiven och god. Härmed försvåras såväl ett kritiskt prövande av idén att militärt våld är trygghetsskapande som en politisk diskussion om vad människors säkerhet bortom militarism och bortom en hierarkisk beskyddslogik skulle kunna vara.

Genom kalla krigets minnesskapande etableras alltså en världsbild där säkerhet betyder att staten har territoriell kontroll och håller en fiende ute. En konsekvens blir att en fiende eller antagonist då också kan fungera som ett tecken på statens beskydd. Vi menar alltså att det krävs en fiende för att bekräfta statens förmåga att leverera beskydd. På detta sätt blir, paradoxalt nog, idén att någon (alltid) kan vara ute efter oss eller vårt territorium en signal för statens trygghet och beskydd. Vi har visat att medan specifika och kontextuella hot- och fiendebilder ofta saknas, privilegieras gestaltningar av hotet som generiskt och abstrakt, vilket öppnar för tolkningen att samma hot fortfarande måste gälla. Filosofen Mark Neocleous (2006) har påpekat att säkerhetspolitik för att uppfattas som legitim måste vila på människors upplevelser av hot och rädsla, eftersom sådana känslor skapar ett behov av en stark och, vill vi tillägga, maskuliniserad beskyddare – ett behov som militären med sin våldskapacitet har lätt att tillfredsställa. På så sätt kommer säkerhetspolitisk trygghet alltid, och oberoende av konkreta omständigheter, att innehålla en dimension av rädsla och hot. För kulturarvsgörandets del betyder detta att frammanandet av generiska säkerhetspolitiska hot försäkrar medborgarna om statens förmåga att garantera trygghet, något som också innebär ett bekräftande av en könsordning där män tillskrivs förmåga att garantera kvinnors trygghet.

Det militäremotionella komplexet

I en analys av hur bilder och fotografier av krigets offer påverkar människors möjligheter att förhålla sig kritiskt till krigsföring och staters våldsanvändning påpekar Sontag (2004) att sådana bilder utgör en form av retorik. De förenklar, de upprepar och de får betraktaren att känna.

Därmed avfärdas politiken, som Sontag uttrycker det (2004: 16). På ett liknande sätt menar vi att den känslsamhet som utmärker kulturarvifieringen av kalla kriget bidrar till ett minnesskapande som förenklar, upprepar och avpolitiserar. Men istället för att betraktaren, som i Sontags exempel, fås att känna avsky för krigets skadeverkningar vill vi nedan lyfta fram hur den som tar del av kulturarvsuttrycken fås att känna och förutsätts identifiera sig med Sveriges, och svenska militära beskyddares, osjälviskhet, kompetens och välvilja.

Våra analyser visar att gestaltningarna av territoriets gränser, nationell gemenskap och i princip oföränderliga yttre hot ges ett emotionellt laddat innehåll, något som bidrar till en existentiell tyngd. Vi begreppsfäster detta förhållande som *det militäremotionella komplexet*. Det militärindustriella komplexet är ett begrepp som fångar den täta väven av relationer mellan politik, försvarsmakt och näringsliv, men vi vill istället sätta ljus på känslostrukturer och på hur den militära våldskapaciteten sammanlänkas med, och laddas av, känslor. Vi menar att det är berättigat att tala just i termer av ett komplex i betydelsen en sammansatt, ibland svåröverskådlig men ändå sammanhängande konstruktion. Det finns tydliga mönster och kopplingar mellan de olika kulturarvsaktörerna i detta känslorarbete. Vare sig det är museer, medier, militärer eller bunkerologer som står som avsändare, aktiveras känslor på ett likartat sätt när den nationella gemenskapen, och det militära beskyddet av denna, framträder som något upphöjt, vackert och tryggt. En viktig poäng utifrån våra analyser är att den subversiva potential som brukar tillskrivas vardagsnära, lokalt och spontant drivna underifrån-initiativ (Robertson 2012) snarare vänts i sin motsats. I flera fall har själva överenskommelsen om "boots-on-the-ground"-positionens premierade ställning förhindrat ett utmanande av etablerade och institutionaliserade föreställningar om säkerhet, våld och beskydd. I minnesskapade "underifrån", till exempel ideellt drivna mötesplatser för personer med stort intresse för kalla kriget, har ofta idealiserade och känslburna föreställningar om kön, familj eller nation snarare konserverats än ifrågasatts.

I boken har vi lyft fram de känslomässiga förhöjningar som skapas när den utpekade skyddsvärda nationen knyts till en urhistoria och gemenskapen ges ett transcendent värde. Flera kulturarvsuttryck understödjer känslor av beundran inför gemenskapens gångna beskyddsprestationer,

känslor som förstärks genom historien och tidsdjupet: så har vi alltid varit. Det är kulturarvets förmåga att väcka både känslor och identifikation som understödjer en empatisk hållning gentemot militären (jfr Dittmer och Waterton 2017: 70). Även framställningar av rummet blir betydelsefulla när känslan av urgammal, gemensam kraftprestation får resonans i territorienaturen: den djupa och ändlösa skogen, det eviga, granithårda berget.

I detta känslorframbringande blir inte bara historien och naturen en resurs, utan även kvinnor och barn frammanar specifika känslor i relation till det militära kulturarvet. När militär våldskapacitet omformas till något för barn att leka med, kan barnens oskuldssfullhet och gullighet överföras på de militära artefakterna; stridsvagnen eller stridsflygplanet kan rent av framstå som rörande. Ett annat exempel handlar om den högtidlighet och de känslor av medlidande som förmedlas i relation till de nationella militära hjältar som offrat sig för oss. I kulturarvsgörandet fungerar kvinnorna som en form av känsloport. Det är framför allt genom deras förluster som besökarna inbjuds att känna. Detta innebär både att kvinnors kärlek och sorg gör den militära döden berörande och upphöjd, och att den individuella sorgen blir nationell, görs till något som vi-et delar. Besökaren inbjuds att bli del av ett (med)kännande kollektiv, och även – genom medlidandet med kvinnorna – att känna sig som en god medmänniska.

Ett viktigt resultat är knutet till hur känslor av kontroll och trygghet frammanas på kulturarvsplatserna. Även om hot och fara gestaltas på olika sätt är vår tolkning att den dominerande känslan blir trygghet och tillit till en god beskyddare med kapacitet att avvärja hot. Här fungerar ansamlingar av vapen och fordon, detaljerade beskrivningar av krigsscenarier och kartor där landskapet är genomkorsat av bunkrar och militär-anläggningar som ett slags försäkringar om att landet var, och kanske fortfarande i grunden är, tryggt. Som vi diskuterade tidigare i boken underbygger det återkommande framvisandet av kalla krigets hemligheter känslan av en statlig och militär beskyddare som hade kontroll på fienden – ett kulturarvsskapande som implicerar att det faktum att staten har hemligheter bevisar dess förmåga att hålla vi-et tryggt och garantera dess säkerhet.

Vi vill också argumentera för att kalla krigets brist på "riktig"

krigföring stärker det militäremotionella komplexet, särskilt i en svensk kontext. Som vi beskrivit öppnar detta för ett fantasmatiskt minneskapande där det som faktiskt inte har hänt lika väl kunde ha hänt och kanske i själva verket hände. Frambringandet av känslor kopplade till hot, otrygghet och utplåning, liksom till maskulint beskydd, nationell trygghet och överlevnad, behöver därmed inte knytas till specifika kontexter eller situationer. Den fantasmatiska dimensionen av kalla kriget bidrar till att perioden blir en verkande säkerhetspolitisk resurs i samtiden. Eftersom kalla kriget, som det heter, aldrig kom, lämpar det sig dessutom väl för narrativ som naturaliserar våldskapacitet som trygghetsskapande. I ett slags bakvänd kontrafaktisk historieskrivning är logiken att eftersom inget tredje världskrig kom, var Sveriges djupa militarisering det som höll landet tryggt. Eftersom inte något hände bevisas att skyddet mot det som inte hände var både effektivt och det rätta.

Då minnesskapandet framhäver samstämmighet och lojalitet stärks känslouttrycken ytterligare – känslan får kraft av vetskapen att andra känner på samma sätt, något som också kan finna resonans i den föreställda nationella gemenskapen. Känslopotentialen hänger därtill samman med att deltagande i militär verksamhet kan gestaltas som altruistiskt, ett uttryck för att egna intressen och livsprojekt underordnas ett större värde eller gemenskap. Att sådant deltagande förknippas med patos och osjälviskhet, ytterst symboliserat av soldatens beredskap att offra livet för något större, bidrar ytterligare till känslsamheten. Vårt perspektiv är att styrkan och samstämmigheten i känslouttrycken hämmar ett samtal där åsikter och infallsvinklar kontrasteras och bryts mot varandra. När militär verksamhet naturaliseras och associeras med odelat positiva känslor försvåras betraktandet av frågor om säkerhet, trygghet och försvar som fundamentalt politiska. I en demokrati fordrar sådana frågor genomlysning, politisk diskussion och etisk reflektion.